

ВІДГУК

офіційного опонента, доктора психологічних наук, професора І. М. Омельченко про дисертацію Ткаченко Ольги Тимофіївни *«Формування психологічної готовності вчителів до інклюзивного навчання дітей з особливими освітніми потребами»*, представлену на здобуття ступеня доктора філософії з галузі знань 05 Соціальні та поведінкові науки за спеціальністю 053 Психологія

Актуальність дисертаційної роботи О.Т. Ткаченко обумовлена тим, що актуальність проблеми психологічної готовності вчителів до інклюзивного навчання зумовлена сучасними трансформаціями освітнього простору, пов'язаними з утвердженням інклюзивної парадигми як провідного напрямку розвитку національної та європейської освіти. Реалізація інклюзивного навчання передбачає не лише нормативно-правове та організаційно-методичне забезпечення, а насамперед наявність у педагогів належного рівня психологічної готовності до професійної діяльності в умовах освітньої різноманітності.

У практиці закладів загальної середньої освіти простежується суперечність між зростаючими вимогами до вчителя як ключового суб'єкта інклюзивного освітнього процесу та недостатньою сформованістю його психологічної готовності до взаємодії з дітьми з особливими освітніми потребами. Йдеться про готовність не лише до використання адаптованих методів навчання, а й до прийняття ідеології інклюзії, емоційно-вольової саморегуляції, подолання професійних страхів, стереотипів і психологічних бар'єрів, що виникають у процесі педагогічної діяльності.

Особливої значущості проблема психологічної готовності вчителів до інклюзивного навчання набуває в умовах соціальних криз і воєнних викликів, коли зростає кількість дітей з особливими освітніми потребами, травматичним досвідом, порушеннями психоемоційного розвитку. За таких умов психологічна неготовність педагога може виступати чинником професійного вигорання, зниження ефективності освітнього процесу та формального впровадження інклюзії.

Наукова новизна полягає в тому, що *вперше*: теоретично обґрунтовано та емпірично підтверджено вплив рівня сформованості психологічної готовності педагогів до інклюзивного навчання дітей з особливими освітніми потребами на соціально-психологічний клімат інклюзивного класу; розроблено та апробовано авторську тренінгову програму розвитку психологічної готовності вчителів до інклюзивного навчання дітей з особливими освітніми потребами, що забезпечує цілісний розвиток її структурних компонентів; запропоновано інтегративну структурно-функціональну модель психологічної готовності педагогів до інклюзивного навчання, яка поєднує когнітивний, мотиваційний, емоційний, вольовий, комунікативний, рефлексивний, методичний, командний, інноваційний компоненти; виявлено значущі кореляційні зв'язки між рівнем розвитку окремих компонентів психологічної готовності педагогів (емпатії, соціального інтелекту, ціннісно-мотиваційних орієнтацій, емоційної стабільності) та якістю соціально- психологічного клімату інклюзивного класу.

Уточнено: зміст і сутність поняття «психологічна готовність педагогів до інклюзивного навчання дітей з особливими освітніми потребами» як інтегрованого динамічного утворення, що забезпечує адаптацію, професійну ефективність та гуманістичну спрямованість діяльності в умовах інклюзивного освітнього середовища; наукові уявлення про структурну організацію психологічної готовності педагога як системи взаємопов'язаних когнітивних, мотиваційних, емоційних, вольових, комунікативних та рефлексивних компонентів; критерії, показники та рівні сформованості психологічної готовності педагогів до інклюзивного навчання, що дозволяє здійснювати комплексну психодіагностику даного феномену; уявлення про психолого-педагогічні умови ефективного формування психологічної готовності вчителів до інклюзивного навчання через системний тренінговий вплив.

Набули подальшого розвитку: уявлення про психологічну готовність як фактор професійної адаптації педагога в інклюзивному середовищі та чинник оптимізації міжособистісних стосунків у класі; концептуальні засади психологічного супроводу педагогів у процесі впровадження інклюзивної освіти, зокрема через застосування активних методів групової роботи; теоретичні положення щодо взаємозв'язку між емоційно-комунікативними характеристиками особистості педагога (емпатією, толерантністю, соціальним інтелектом) та ефективністю його професійної діяльності в інклюзивному класі; підходи до формування психологічної готовності педагогів як цілісного багаторівневого утворення, що розвивається в процесі професійного становлення й постійного вправлення у професійній діяльності.

Практичне значення одержаних результатів полягає у розробці методики комплексного діагностування рівня психологічної готовності педагогів до інклюзивного навчання дітей з особливими освітніми потребами; розробці, реалізації та перевірці ефективності авторської тренінгової програми розвитку психологічної готовності педагогів до роботи в умовах інклюзивної освіти; можливості практичного використання отриманих результатів фахівцями психологічної служби, педагогами інклюзивно-ресурсних центрів, викладачами закладів вищої освіти під час підготовки майбутніх учителів, а також у системі післядипломної освіти – для підвищення кваліфікації педагогічних працівників і формування у них компетентності до роботи з дітьми з особливими освітніми потребами.

Ступінь обґрунтованості і достовірності наукових положень, висновків і практичних рекомендацій, які сформульовані у дисертації. Наукові положення дисертації достатньо обґрунтовані та відображені у висновках розділів та загальних висновках. Найбільш суттєві результати, здобуті Ольгою Ткаченко, вдало обґрунтовані, а також відповідають меті та завданням дисертаційного дослідження. Зміст основних положень роботи викладено послідовно та чітко, логічно-сміслові переходи між підпунктами дослідження, а також визначеними розділами присутні. Ступінь вірогідності здобутих результатів забезпечується багатоплановим теоретичним та емпіричним аналізом проблеми, застосуванням комплексу методів, релевантних меті та завданням дослідження, використанням методів математичної статистики та

узгодженістю дисертаційної роботи з висновками інших дослідників. Результати дисертаційної роботи висвітлено у необхідній кількості наукових публікацій.

Достовірність здобутих результатів забезпечується методологічною основою дисертації, що становлять філософські положення теорії наукового пізнання, взаємозв'язку й взаємозумовленості конкретних умов з реаліями, що передбачає застосування адекватної методології до комплексного дослідження формування психологічної готовності вчителів до інклюзивного навчання дітей з особливими освітніми потребами. Для досягнення мети та розв'язання окреслених завдань дослідження здобувачкою використано комплекс загальнонаукових методів: теоретичних, емпіричних, статистичних. Також представлена ґрунтовно опрацьована джерельна база дослідження, оскільки на різних етапах наукового пошуку було проаналізовано достатню кількість українських та зарубіжних джерел.

Характеристика основних положень роботи. Робота складається з анотацій українською, англійською мовами, списку опублікованих праць, вступу, трьох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел, додатків.

У першому розділі дисертації *«Теоретичний аналіз проблеми психологічної готовності вчителів до інклюзивного навчання дітей з особливими освітніми потребами»* здійснено всебічний теоретичний аналіз феномену психологічної готовності педагога, розкрито його сутність, змістові параметри та структурну організацію, а також визначено значення цього феномену для забезпечення результативності професійної діяльності в умовах інклюзивної освіти. Проведений аналіз сучасних наукових підходів у психології та педагогіці до трактування поняття «психологічна готовність» дав змогу узагальнити теоретико-методологічні засади його вивчення та окреслити провідні чинники формування.

У ході дослідження встановлено, що психологічна готовність є складним, ієрархічно організованим особистісним утворенням, яке інтегрує когнітивні, мотиваційні, емоційно-вольові та поведінкові характеристики, забезпечуючи здатність педагога до ефективної діяльності в умовах підвищених професійних вимог і викликів.

У процесі аналізу наукових джерел уточнено зміст категорії «психологічна готовність» у контексті професійно-педагогічної діяльності. Обґрунтовано, що вона функціонує як цілісна система особистісно-професійних якостей, які детермінують ефективність діяльності вчителя, зокрема в умовах інклюзивного освітнього середовища. Систематизовано основні наукові підходи до вивчення психологічної готовності (інтегративно-компонентний, динамічно-ситуативний, особистісно орієнтований, професійно-функціональний, соціально-комунікативний, мобілізаційно-дієвий, когнітивно-емоційний), що дало змогу розкрити багатовимірність і динамічний характер цього феномену.

Узагальнення результатів попередніх досліджень дозволило обґрунтувати структуру психологічної готовності педагога, визначити особливості прояву її компонентів та характер взаємозв'язків між ними. Проаналізовано психологічну готовність як чинник професійного розвитку, внутрішньої мобілізації та

самоактуалізації вчителя, а також як умову формування сприятливого соціально-психологічного клімату в інклюзивному класі. Доведено, що високий рівень психологічної готовності забезпечує ефективну взаємодію у системі «вчитель – учень – учнівський колектив», сприяє розвитку емпатії, толерантності та професійної гнучкості педагога.

У межах теоретичного аналізу представлено авторське бачення структури психологічної готовності вчителів до інклюзивного навчання дітей з особливими освітніми потребами. Розроблено структурну модель, до складу якої включено когнітивний, мотиваційний, емоційний, вольовий, комунікативний, рефлексивний компоненти, а також методичну готовність, готовність до командної взаємодії та готовність до інноваційної діяльності.

Здійснено узагальнення сучасних наукових підходів до проблеми формування психологічної готовності педагогів та визначено науково-методологічні орієнтири для подальшого емпіричного дослідження. Обґрунтовано положення про динамічний характер психологічної готовності, яка розвивається у процесі професійного становлення педагога під впливом освітнього середовища, соціального досвіду та внутрішньої мотивації до саморозвитку.

У другому розділі дисертації *«Експериментальне дослідження психологічної готовності педагогів закладів загальної середньої освіти до інклюзивного навчання дітей з особливими освітніми потребами»* здійснено комплексну емпіричну перевірку теоретичних положень, сформульованих у першому розділі, а також обґрунтовано методичні засади, зміст, структуру та логіку дослідно-експериментальної роботи. Розроблено та апробовано діагностичний інструментарій для визначення рівня сформованості психологічної готовності педагогів, що охоплював когнітивний, мотиваційний, емоційний, рефлексивний, вольовий, комунікативний, інноваційний і методичний компоненти.

Докладно висвітлено методику емпіричного дослідження, визначено концептуальні підходи до оцінювання психологічної готовності, уточнено критерії та показники кожного з її компонентів. Запропонований комплекс психодіагностичних методик забезпечив можливість цілісного аналізу рівня сформованості структурних складових готовності педагогів до інклюзивного навчання.

На основі узагальнення кількісних і якісних даних визначено рівні сформованості компонентів психологічної готовності та досліджено їхній вплив на соціально-психологічний клімат інклюзивного класу. За результатами кореляційного аналізу встановлено, що толерантність, емпатія, соціальний інтелект, ціннісно зумовлена мотивація та позитивна емоційність педагогів мають значущий вплив на формування сприятливого соціально-психологічного клімату. Виявлено домінуючу роль комунікативного й емоційного компонентів у гармонізації міжособистісних взаємин, створенні атмосфери прийняття, взаємоповаги та підтримки. Емпірично підтверджено гіпотезу про визначальне значення психологічної готовності педагогів як чинника попередження стигматизації й дискримінації дітей з особливими освітніми потребами.

У третьому розділі дисертації *«Тренінгова програма «Психологічна готовність учителів закладів загальної середньої освіти до інклюзивного навчання дітей з особливими освітніми потребами»* представлено розроблення, теоретичне обґрунтування, реалізацію та експериментальну перевірку ефективності авторської тренінгової програми, спрямованої на розвиток психологічної готовності педагогів до роботи в інклюзивному середовищі. Визначено мету, завдання, принципи, структуру, змістові модулі та етапи реалізації програми, побудованої на засадах системно-діяльнісного, особистісно орієнтованого, компетентнісного й акмеологічного підходів.

Зміст тренінгових занять було спроектовано відповідно до логіки поетапного формування компонентів психологічної готовності. За результатами формувального експерименту встановлено статистично значущі позитивні зміни у педагогів експериментальної групи, що підтверджує ефективність тренінгового впливу. Зафіксовано зростання рівня когнітивної готовності, посилення професійної мотивації, підвищення емоційної стабільності, зниження тривожності та фрустрації, розвиток рефлексивних умінь, а також підвищення методичної, командної та інноваційної готовності педагогів.

Оцінено вплив підвищення психологічної готовності педагогів на соціально-психологічний клімат інклюзивного класу. Доведено, що зростання показників емпатії, толерантності, соціального інтелекту, мотивації досягнення та позитивного емоційного тону сприяє поліпшенню міжособистісних взаємин, зниженню конфліктності та формуванню атмосфери підтримки й співпраці. Встановлено стабільність виявлених кореляційних зв'язків на різних етапах експерименту, що дозволяє розглядати їх як стійкі психологічні закономірності.

Отримані результати підтвердили висунуту гіпотезу про те, що рівень психологічної готовності педагогів визначає якість інклюзивного освітнього процесу, а цілеспрямований психолого-педагогічний вплив є провідною умовою її ефективного формування. Зроблено висновок, що системний розвиток психологічної готовності вчителів є важливим чинником професійної успішності педагога та підвищення якості інклюзивного освітнього середовища, соціальної адаптації й розвитку дітей з особливими освітніми потребами.

Повнота викладення матеріалів дисертації у роботах, які опубліковані автором. Звертаю увагу на якість, повноту, відсутність плагіату, інформаційність, неповторюваність викладу матеріалів дисертації у 13 публікаціях Ольги Ткаченко, де 5 статей опубліковано у наукових фахових видання України.

Зазначене дає змогу стверджувати, що представлена дисертаційна робота є самостійним, оригінальним, завершеним науковим дослідженням, результати якого мають значення для психологічної науки як в Україні, так і за її межами. Оцінюючи в загальному позитивно дослідження Ткаченко Ольги Тимофіївни, вважаємо за доцільне висловити деякі міркування та побажання.

Побажання до змісту та оформлення дисертації. Схвально оцінюючи результати дослідження варто висловити окремі побажання, які мають рекомендаційний та уточнювальний характер.

1. У першому розділі роботи *«Теоретичний аналіз проблеми психологічної готовності вчителів до інклюзивного навчання дітей з особливими освітніми потребами»* у п.1.1. за результатами аналізу закордонних і вітчизняних досліджень з проблеми психологічної готовності логічно визначено сутність поняття психологічної готовності у психолого-педагогічних розвідках. Водночас було б доцільно зробити акцент представивши психологічну готовність як результат теоретичного аналізу з врахуванням обраних вами теоретичних підходів (інтегративно-компонентний, динамічно-ситуативний, особистісно-орієнтований, професійно-функціональний, соціально-комунікативний, мобілізаційно-дієвий та когнітивно-емоційний) на які ви спиралися у своєму дослідженні.

2. Слід уточнити формат вашої моделі вона являється структурно-функціональною чи структурною. Оскільки в завданні 2, вона визначається як структурно-функціональна, а в тексті та в структурі моделі, на жаль відсутні функції. Крім цього Ваша модель психологічної готовності вчителів до інклюзивного навчання містить 9 компонентів когнітивну, мотиваційну, емоційну, вольову, комунікативну, рефлексивну, методичну готовність, готовність до командної роботи, готовність до інновацій, хоча зазвичай виділяють три-чотири. Коротко обґрунтуйте необхідність визначення в структурі психологічної готовності саме такої кількості компонентів, оскільки вони не розкриті в тексті роботи.

3. Дисертанткою розроблено й експериментально перевірено тренінгову програму *«Психологічна готовність учителів закладів загальної середньої освіти до інклюзивного навчання дітей з особливими освітніми потребами»*. На нашу думку, доцільно було б розробити методичні рекомендації з впровадження програми в освітній процес інклюзивних закладів загальної середньої освіти та інклюзивно-ресурсних центрів як осередків супроводу осіб з особливими освітніми потребами.

Зазначені нами побажання не завадили загальному позитивному сприйманню даної дисертації та мають характер рекомендацій. Представлена дисертаційна робота є завершеною, а сформульовані у ній положення, результати та висновки становлять наукову й практичну цінність.

Дані про відсутність текстових запозичень та порушення академічної доброчесності. При детальному розгляді та аналізі дисертаційної роботи, а також її перевірки в антиплагіатній системі не виявили порушень академічної доброчесності.

Висновок. Дисертаційне дослідження Ткаченко Ольги Тимофіївни *«Формування психологічної готовності вчителів до інклюзивного навчання дітей з особливими освітніми потребами»* є цілісною, самостійною, завершеною роботою на правах рукопису, яку виконано на актуальну тему з використанням наукових методів дослідження. Робота характеризується чіткістю змісту, містить науково обґрунтовані науково-прикладні результати, які мають наукову новизну, теоретичне та практичне значення, свідчать про особистий внесок здобувачки та достатньо повно представлені у наукових працях. Дисертація відповідає спеціальності 053 Психологія та вимогам до

оформлення дисертації, затвердженим наказом Міністерства освіти і науки України від 12.01.2017 р. № 40 (з наступними змінами), та «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії» (Постанова Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44 із змінами внесеними згідно постанови КМУ №341 від 21.03.2022 р., №502 від 19.05.2023 р., №507 від 03.05. 2024 р.), а її авторка, Ткаченко Ольга Тимофіївна, заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 053 Психологія.

Офіційний опонент:

доктор психологічних наук, професор,
головний науковий співробітник відділу
психолого-педагогічного супроводу
дітей з особливими потребами
Інституту спеціальної педагогіки і психології
імені Миколи Ярмаченка
НАПН України

Ірина ОМЕЛЬЧЕНКО

